

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שס"ח, פר' נח תשפ"ז

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

העברת תשלום לסיטונאי המזיק לצורך גביית נזק (מאמר המשך משבוע שעבר)

חוב ממוני, ולכן אם עבר החייב ושילם למלוה האמצעי, אין בכך כדי לפוטרו כלפי המלוה הראשון. אולם כל זה דוקא במקום שאין קיום המצווה כרוך בהפסד, אבל כאשר קיום 'שיעבודא דרבי נתן' יגרום לו הפסד, הרי הוא פטור, כשם שפטרה התורה מהשבת

מאחר שהוא חושש שהדבר יסב לו נזק? ואם היה עליו להעביר את הכסף ליהודה, מה הדין בדיעבד לאחר שכבר שילם את החוב לסיטונאי - האם יש עליו אחריות כלפי יהודה, או שמא מאחר שפעל מחשש לנזק אינו חייב בכך?

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדיון והמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה.

יהודה הוא בעל חנות לכלי בית. באחד הימים הגיע אל חנותו הסיטונאי שעמו היה עובד במשך שנים. במהלך ויכוח חריף שהתפתח ביניהם איבד הסיטונאי את עשתונותיו, השתולל בתוך החנות, שבר מוצרים רבים וגרם נזק כבד שנאמד בכעשרים אלף שקלים. לאחר המקרה ניתק הסיטונאי כל קשר עם יהודה, סירב להשיב לפניותיו, ולא גילה כל נכונות לשלם את הנזק שגרם.

לאחר שהתברר ליהודה שאין בידו לגבות את נזקו בדרך המקובלת, נודע לו כי לוי, בעל חנות אחרת, רוכש אף הוא סחורה מאותו סיטונאי ואף חייב לו תשלום עבור סחורה שקיבל ממנו, בסכום הקרוב לשווי הנזק שנגרם לו. פנה יהודה אל לוי וביקש ממנו שלא להעביר את התשלום לסיטונאי, אלא למסור אותו לידיו, כדי שיוכל לקזז באמצעותו את החוב שחייב לו הסיטונאי בגין הנזק.

השיב לו לוי, שהוא מכיר היטב את אופיו האלים והנקמני של אותו סיטונאי, ואם יימנע מלשלם לו את המגיע לו או יעביר את הכסף לאחר בלא הסכמתו, קיים חשש ממשי שהסיטונאי יתנכל לו, יגרום לו הפסדים או יפגע בעסקיו. משום כך אינו מוכן להסתכן כדי לסייע ליהודה, אף שהוא מבין את צדקת תביעתו.

כעבור מספר ימים הודיע לוי ליהודה כי שילם את מלוא חובו לסיטונאי, וכעת אין בידו עוד כספים השייכים לו.

האם מן הדין היה לוי חייב מלכתחילה לעכב את התשלום ולהעבירו ליהודה לצורך גביית נזקו, או שהיה ראוי להימנע מכך

שיטת האבני חושן

על עיקר דברי השער משפט שהפטור בפקדון משום שאינו חייב בשמירה באופן של אונס, תמה באבני חושן (סי' פו ס"ק ו) כי הפטור בפקדון מחמת שהוא אנוס שייך כאשר כבר נתן לאנס מחמת האונס, אבל האם יעלה על הדעת שכאשר בא בעל הפקדון לתבוע את פקדונו יהא רשאי הנפקד

לומר לו לא אתן לך כי למחר יבוא עלי האנס ויתבע ממני ממון אחר. ולפי שמהר"ם מרוטנבורג מדבר באופן שטרם שילם הנאמן את הממון למשומד, וגם מהר"א שהביאו מדבר באופן שרק אחר כך יבוא לגבות ממנו ממון אחר, בהכרח שטעמם מצד אחר. וכתב שבהכרח טעמם מצד שכדי להתחייב בדין שיעבודא דרבי נתן צריכים שמלכתחילה יתחייב המתחייב על דעת לשלם באופן של שיעבוד של רבי נתן. ומשום שאין אדם מתחייב לשלם באופן בו יבוא עליו נזק כתוצאה מכך, אין בזה דינא דרבי נתן. אמנם מה שתולה הדבר בדעת המתחייב הוא דבר מחודש, ולא נמצא באחרונים עוד מי שיאמר כן.

שיטת החזון איש

החזון איש (בבא קמא סימן טו ס"ק לט) כתב לבאר דברי מהר"ם מרוטנבורג שעיקר דינו של 'שיעבודא דרבי נתן' יסודו במצווה, והיא דומה במהותה למצוות השבת אבדה. אמנם לאחר שנוצר חוב זה, מקבל הוא תוקף של

ואם כן בנידון דידן שהסיטונאי יש בידו ממון לשלם אלא שהוא אלם ואינו משלם, ורק לכן אינו פורע בעצמו ליהודה, מאחר ולוי בלאו הכי חייב לשלם לסיטונאי ואין לו הפסד, חייב לשלם ישירות ליהודה כדין דרבי נתן וכמו ערב שחייב לשלם אפילו שיש ממון ביד החייב

אבדה במקום הפסד. וכשם שאין השומר חייב להוציא ממון מכיסו כדי להציל את הפקדון מן הליסטים, אף שהיה בידו לעשות כן, כך אין לחייב את הלוח להכניס את עצמו להפסד כדי לקיים את חיובו כלפי המלוה הראשון.

ולפי דבריו, אין מקום לחלק בין פקדון להלוואה, וכל אימת שקיים 'שיעבודא דרבי נתן' כרוך בהפסד ממשי ללוה, פטור הוא מן החיוב.

אמנם בדברי מהר"ם מרוטנבורג שכתב: 'כל היכא דאיכא למיתלי דאדעתא דפקדון קאתי יכול להציל עצמו בפקדון, כל שכן הכא בדדיניהם חייב להחזיר למשומד פקדונו, דלא מיחייב להכניס גופו וממונו בסכנה עבור הפקדון'. משמע שהוא דין בעצם שאין אדם חייב להכניס עצמו בהפסד ממון להצלת ממון חברו. ויתכן הטעם כי אדרבה יש לראות בממון חברו שהוא רודפו להפסיד ממנו. וראה עוד בתשובת רש"י (תשובות מיימוניות נזיקין סימן ג) שכתב טעם ההיתר למסור ממון חברו

כאשר האנסים באים אדעתא דכסא דכספא: 'שהרי הפקדון גרם לו שיצאו עליו'. ויתר על כך מצאנו דעת כמה ראשונים (רבינו אפרים בבעל המאור, ראב"ד, רי"ף ב"ק מג.) שאפילו אונסים אדם שימסור ממון חברו שברחוב מותר לו למסור הממון, כי ממון חברו רודפו. והש"ך (סי' שפח ס"ק נד) הביא ראשונים רבים העומדים בשיטה זו, וכתב לבאר טעמם שאדם אינו חייב להציל

ולפי זה יש לחלק בין פקדון שהוא ממון של חברו שאינו חייב להצילו כאשר הוא עצמו נאנס להפסיד ממנו, ובין הלואה שהוא ממון של הנאנס בעצמו, ואינו רשאי להפסיד לכך ממון של אחר

ממון חברו בנפשו, וכתב שכן עיקר לדינא, והגם שבנידון זה אין חשש פיקוח נפש, אבל יש ללמוד מזה לבאר טעם מהר"ם שאדם אינו חייב לאבד ממנו כדי להציל פקדון של חברו.

ולפי זה יש לחלק בין פקדון שהוא ממון של חברו שאינו חייב להצילו כאשר הוא עצמו נאנס להפסיד ממנו, ובין הלואה שהוא ממון של הנאנס בעצמו, ואינו רשאי להפסיד לכך ממון של אחר. ובזה מחוור דינו של מהריט"ץ שפסק שחייב לפרוע כדינא דרבי נתן בהלואה, אפילו שיפסיד בכך שיצטרך לפרוע פעם נוספת לאלם, לעומת דינו של מהר"ם מרוטנבורג והרמ"א שכתבו שאינו חייב לפרוע את הפקדון כאשר יצטרך לפרוע אחר כך פעם נוספת לאלם.

שעבודא דרבי נתן כשיש לחייב עצמו ממון בשולחן ערוך (סי' פו ס"ה) פסק על דין שיעבודא דרבי נתן שראובן גנבה את חובו על שמעון מלוי שחייב לשמעון: במה דברים אמורים, כשאין לשמעון נכסים ליפרע ממנו, ססידרו לו בית דין והשביעוהו ולא מצאו לו אלא חוב זה. אבל אם יש לו במדינה זו נכסים, אין בית דין נזקקים להוציא מזה ולתת לזה.

וכתב הש"ך שהדברים עולים כדעת העיטור (סוף דיני עיסקא וחוב דף סד.) בעל התרומות (שער נא ח"א ס"ב) והטור (שם סעיף ב), הרשב"א (ח"א סי' אלף קכב) והר"ן (כתובות ו.) והריב"ש (סי' שנג) ועוד. ולפי זה בנידון דידן שהיה לסיטונאי מאיפה לשלם לבעל החנות, רק שהוא לא רצה לשלם לא שייך דין שעבודא דרבי נתן.

דעת הש"ך

לדינא הכריע הש"ך כדעת האור זרוע (ב"ק קצ) שכתב כי דינא דרבי נתן שמותר לראובן לגבות מלוי הוא אפילו ביש לשמעון מה לשלם, שיכול לגבות גם מלוי שחייב לשמעון. והרבה להכריח שכן עיקר לדינא, ולפיכך פירש כי מה שכתבו הראשונים שאין דינא

דרבי נתן רק באין דמים לחייב, זהו דוקא כשיש למי שבאים לגבות ממנו הפסד בגביה, וכגון כאשר שמעון מודה ללוי שאינו חייב לו כי כבר פרע או שזה היה רק שטר אמנה, או שמרוויח לו הזמן עד הפרעון וכיוצא בזה, והיינו טעמא שאין נפרעים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין כדי שלא יפסידו, וכן תיקנו חז"ל גם בדין שיעבודא דרבי נתן שלא יגבו מלוי שנכסיו הם כמשועבדים באופן שיהיה לו הפסד.

בשמעון אלם

שיחזור ויגבה מלוי

ומעתה יש לדון באופן שאין ללוי נזק ישיר כאשר גובים ממנו, אלא ששמעון הוא אלם והוא יתעלם מהדין ויגבה ממנו פעם נוספת, האם גם בזה נחשב שאין גובים מנכסים משועבדים כשיש חשש לגביה פעם נוספת מכח האלמות של שמעון. ועל זה הובא מה שכתב בשו"ת מהריט"ץ (שם) שכשם שתמיד גובים ממשועבדים ואין זו טענה לומר שאחר כך ישוב האלים ויגבה ממנו פעם נוספת, הוא הדין גם בנידון של שיעבודא דרבי נתן שיגבו מלוי ואין חוששים לאלמותו של שמעון שיחזור ויגבה.

אמנם בנתיבות (שם סק"ג) כתב לבאר גדר דין שיעבודא דרבי נתן באופן אחר, שדין לוי הוא גם כערב על החוב של שמעון, וכשם שאין גובים מהערב תחילה כן גם אין גובים מלוי תחילה. וגם כמו בנכסים משועבדים שאין גובים מהם באופן שיש בני חורין.

וכתב שיש חילוק בין הטעמים: כי מן הדין של אין גובים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין, אם יש נכסי בני חורין אצל החייב אלא שהוא אלם ולא מוכן לשלם את חובו, אין גובים את החוב מהלקוחות שיש בידם נכסים משועבדים, וכמבואר בשו"ע (סי' קיא ס"ג). והגם שבש"ך (שם סק"ט) ובתומים (שם סק"ו) הביאו חולקים על הכרעת השו"ע, כתב הנתיבות (סק"ו) שלכולי עלמא כאשר הלואה בעצמו אלם אינו גובה מהלקוחות.

אבל הערב חייב לשלם אפילו כאשר יש נכסים לחייב רק שהוא אלם ואינו משלם, וכמבואר בשו"ע (סי' קכט ס"י) 'הא אדעתא דהכי נתערב שאם לא ירצה הלואה לשלם ישלם הוא'.

וכתב שלכן כאשר שמעון אלם ואינו משלם, מצד הדין של ערב יש חיוב על לוי לשלם את החוב של שמעון, אך מצד הדין של אין

גובים מנכסים משועבדים כשיש בני חורין אינו חייב לשלם את החוב. אלא שדין אין גובים מנכסים משועבדים הוא דוקא כאשר יש ללקוחות הפסד מהגביה, ולכן דוקא כאשר שמעון מרווח את זמן הפרעון ללוי וכיוצא בזה אינו חייב לשלם לראובן. אבל באופן שבלאו הכי חייב לשלם לשמעון ואין לו נזק, חייב לשלם לראובן מדין ערב שחל גם באופן שיש נכסים בני חורין אצל החייב. וכתב בנתיבות המשפט שאפשר שגם הש"ך נתכוון לדבריו אלא שקיצר בלשונו.

ואם כן בנידון דידן שהסיטונאי יש בידו ממון לשלם אלא שהוא אלם ואינו משלם, ורק לכן אינו פורע בעצמו ליהודה, מאחר ולוי בלאו הכי חייב לשלם לסיטונאי ואין לו הפסד, חייב לשלם ישירות ליהודה כדין דרבי נתן וכמו ערב שחייב לשלם אפילו שיש ממון ביד החייב. אלא שיש לדון ולומר שכאשר חז"ל פטרו את לוי המשועבד מדינא דרבי נתן כאשר יש לו הפסד, אין זה רק כאשר יש לו פטור או הרווחת זמן מהחוב לשמעון, אלא גם כאשר הנזק שלו יהיה מה ששמעון אלם ויגבה ממנו בכל אופן, ואם כן גם בנידון דידן שיש ממון לסיטונאי ואין ללוי הפסד כי הסיטונאי עומד על פרעון חובו, כיון שיש ללוי הפסד במה שיפרע ליהודה כי הסיטונאי יחזור ויפרע ממנו בטלו בזה חז"ל את דין שיעבוד של רבי נתן.

המסקנה

מאחר שנפלה מחלוקת בדבר בין גדולי הפוסקים, שלדעת מהריט"ץ צהלון והשער משפט חייב הלואה אף במקום חשש הפסד, ואילו לדעת האבני חושן והחזון איש הוא פטור, לאחר שכבר שילם לוי את חובו לסיטונאי.

ועוד ספק יש כאן כיון שיש גם לסיטונאי נכסים לפרוע מהם את חובו, ורק שהוא אלם ואינו רוצה לפרוע חובו, שלפי פשוט דעת הש"ך גדר דינו של רבי נתן כנכסים משועבדים, והרי אין נפרעים מנכסים משועבדים כאשר החייב אלם.

אכן גם לשיטת הנתיבות שבעיקרון גדר דינו של רבי נתן כערב שחייב לפרוע גם כאשר יש לחייב נכסים אלא שהוא אלם ואינו משלם, וחז"ל הוסיפו לפטור את לוי כמו נכסים משועבדים שאין גובים מהם כשיש בני חורין לחייב ויש הפסד ללוי, יש לומר שהעובדה שהחייב יחזור לגבות חובו פעם נוספת מלוי גם זה נחשב כהפסד ללוי, ואין גובים בזה מלוי, וכדין אין גובים מן המשועבדים במקום שיש הפסד.

לפיכך אין להוציא ממנו ממון מספק, ואין לחייבו לשלם פעם נוספת ליהודה.

